

Извештај о оцени докторске дисертације *Континуанте прасловенских основа *gъb-, *gub-, *gub- у српском језику*, мр Марије Вучковић.

1) Подаци о комисији

Комисија за преглед и оцену докторске дисертације кандидаткиње Марије Вучковић изабрана је 22. 5. 2013. на основу одлуке Наставно-научног већа Филолошког факултета у Београду. Састав комисије:

- 1) др Александар Лома, редовни професор за ужу научну област Историјска граматика грчког језика (2001), Филозофски факултет у Београду;
- 2) др Рајна Драгићевић, редовни професор за ужу научну област Лексикологија (2013), Филолошки факултет у Београду;
- 3) др Вања Станишић, ванредни професор за ужу научну област Палеославистика (2008), Филолошки факултет у Београду.

2) Подаци о кандидату

1. Марија (Драган) Вучковић
2. Датум и место рођења: 8. 5. 1974, Јагодина (раније Светозарево), Србија
3. Датум и место одбране, као и назив магистарске тезе: 8. 7. 2004, Филолошки факултет у Београду, Бошкачки — тајни језик зидара Средске и Сиринића.
4. Научна област из које је стечено академско звање магистра наука: Филолошке науке.

3) Наслов докторске дисертације

Континуанте прасловенских основа *gъb-, *gub-, *gub- у српском језику

4) Преглед докторске дисертације

Дисертација има 7 поглавља. У *Уводу* су дефинисани предмет и циљеви рада, детаљно је описан корпус, његови извори и начин прикупљања грађе и дат је кратак опис садржаја рада (1–19). У другом поглављу, које је насловљено *Структура, порекло и семантички развој прасловенског гнезда *gъb-, *gub-, *gub-*, излажу се основне творбене и семантичке карактеристике прасловенских реконструката с основама *gъb-, *gub-, *gub-, наводе се њихове балтске паралеле, износе се претпоставке у вези с недовољно разјашњеним индоевропским пореклом заједничког балтословенског лексичког комплекса и

на крају се описује семантичка структура дате прасловенске лексичке скупине (20–160). У следећа четири поглавља с творбеног и семантичког становишта се описују српско-хрватске континуанте поменутих прасл. основа. Та поглавља су *Лексичка породица с.-х. глагола ганути (се) / -гнути (се) и гибати (се)* (161–432), *Лексичка породица са именском основом губ-* (433–465), *Лексичка породица с.-х. глагола гинути* (466–592) и *Лексичка породица с.-х. глагола губити (се)* (593–799). У поглављима о лексичким породицама чије су доминанте глаголи прво је спроведена творбена, а затим семантичка анализа. У оквиру дела посвећеног творби најпре се разматрају глаголи, потом именице и, на крају, придеви с прилозима. За сваки облик је презентована интегрална грађа која обухвата како историјске тако и савремене потврде, и то не само из књижевног језика већ и из дијалеката, што омогућава увид у формалне варијанте одређене лексеме, у значења која реализује, у хронолошки распон и ареал њених потврда и, самим тим, у статус датог облика у лексичком систему. У оквиру разматрања семантике наведених лексичких породица издвојена су појединачна значења, одређено је њихово место у семантичкој структури лексичке породице и њихове релације са другим значењима уз навођење лексема које су експоненти одређеног значења из свих граматичких категорија у којима се оно остварује. У поглављу о речима с именском основом губ- има доста етимолошки проблематичних лексема те су стога творбена и семантичка анализа паралелно спроведене и често су у функцији етимолошких разматрања. Седмо поглавље је *Закључак* у коме је дат сажети преглед резултата истраживања (800–812). На крају су наведени извори и литература са 672 библиографске јединице (813–853), скраћенице (854–857) и биографија аутора (858). Резиме на српском и на енглеском с кључним речима налази се на почетку рада. Дисертација садржи осам слика и једну табелу.

5) Вредновање појединих делова докторске дисертације

Ова изузетно обимна дисертација од скоро 860 страна започиње прегледом резултата у реконструкцији наведеног прасловенског лексичког гнезда. Издвојен је онај слој ове лексичке породице у с.-х. који је наслеђен из прасл. епохе. Што се индоевропске перспективе тиче, показано је да ово лексичко гнездо има несумњиве паралеле једино у балтским језицима и да би се могло сматрати балтословенском варијантом иначе фрагментарно потврђеног индоевропског корена *bъg-.

У овом раду је, иначе, већа пажња посвећена поређењу балтословенске грађе у области семантике, будући да су њихови досадашњи етимолошки описи били углавном усредсређени на њихове структурне одлике. Томе питању посвећено је обимно теоријско поглавље *Семантичка структура и развој лексичке скупине на прасловенској равни* у којем су примењена и два теоријска приступа из области когнитивне лингвистике – *теорија прототипа*, која је пружила погодан теоријски оквир за јасније сагледавање и тумачење многих творбено-семантичких особености разматране прасл. скупине, као и *теорија сликовних шема*, чије метафоричке пројекције, како је то на датом примеру кандидаткиња показала, чине основу језичког значења и расуђивања, зато што обрасци из области физичког искуства структурираног сликовним шемама служе за организовање апстрактних појмова.

Поменути когнитивни теоријски приступ такође је помогао да се утврди прототипично значење овога прасл. гнезда – а то је «савијати (се)». Осим тога, то је и репрезентативан пример прототипичне категорије, која представља полазиште за сва остала значења, те функционише као њихов својеврсни гравитациони центар. Основа *gъb- и глагол *gъ(b)nQ ti може се, при том, сматрати носиоцем прототипичног значења. Ово веома опширно теоријско поглавље новим аргументима потврдило је, такође, важност дијахроне димензије у проучавањима категоријалне природе. Она проистиче из њене динамичке природе, садржане у чињеници да промене искуствених образаца и комуникативних потреба могу изменити конфигурацију структуре, укључујући и њен прототип.

Коначно, из перспективе аксиолошких карактеристика сликовних шема потврђено је и јединство етимолошкога гнезда *gъb-, *gyb-, *gub-, будући да међу етимолозима није увек било сагласности око тога да ли је реч о једном значењски доста разуђеном корену (*gъb-), или су по среди два хомонимна корена с изворно различитим значењима: «савијати, гибати» на једној и «губити, гинути» на другој страни. Из те перспективе јасан је секундарни, изведени карактер другог значења. Негативан вредносни потенцијал које савијање има зато што се поима као одступање од неког уобичајеног, основног (исправног) положаја морао је имати важну улогу у развој значења «гинути, пропадати, губити (се)». Коначно, ово разноврсно експресивно именовање лошег, непожељног животног краја, помогло је и бољем сагледавању словенске сложенице сѣмрѣтъ (*su-mr□t-) као древном називу добре или пожељне смрти – тј. вечног живота као награде за такву смрт.

Грађа ове дисертације се заснива на расположивим, историјским и савременим, лексикографским изворима који доносе лексику српског језика (Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ, Матичин Речник српскохрватског књижевног језика, Вуков Српски рјечник, Даничићев Рјечник из књижевних старина српских, Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika JAZU, дијалекатски речници и збирке речи). Ши́ра словенска грађа такође је укључена у ово разматрање и преузимања је из одговарајућих етимолошких речника појединих словенских језика. Обухват и извори лексичког материјала усклађени су с концепцијом Етимолошког речника српског језика.

6. Списак научних радова (објављених и предатих за објављивање)

1. Прасловенско гнездо *gъb- / *gyb- / *gub- у светлу теорије прототипа, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LIV/2, Нови Сад 2011, 15–29.
2. Теорија сликовних шема и семантички развој прасловенског гнезда *gъb-, *Језици и културе у времену и простору I*, Тематски зборник (Снежана Гудурић, ур.), Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет, 2013, 95–106.
3. *Губити се* „умирати“ — *добити се / наћи се / имати се* „родити се“, *Српски језик XVIII*, Београд 2013, 379–399.
4. С.-х. *трогубица* у словенском контексту, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LVI/1, Нови Сад 2013. (предато за штампу).

5. Концептуализација ‘лоше смрти’ у лексичкој породици прасл. глагола **gubnǫti*, *Зборник радова са Шестог међународног интердисциплинарног симпозијума “Сусрет култура”*, Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет (предато за штампу).

7. Закључци односно резултати истраживања

1. Сакупљен је репрезентативан корпус континуаната прасл. основа **gъb-*, **gub-*, **gub-* у српском језику који укључује историјске и савремене потврде из књижевног језика и дијалеката.

2. Дат је творбено-семантички преглед прасл. лексема с наведеним основама и издвојен прасл. слој испитиваних лексема у српском језику.

2.1. Описана је семантичка структура и реконструисан семантички развој најважнијих значења испитиване лексичке породице на прасл. равни, при чему су коришћене когнитивнолингвистичке теорије прототипа и сликовних шема.

3. Наведене су балтске паралеле, а посебна пажња је посвећена њиховој семантици и семантичким односима између сродне словенске и балтске лексике.

4. Изнете су претпоставке о ие. пореклу разматраних лексема.

5. С творбеног и семантичког становишта анализиране су лексичке породице глагола *ганути (се)* / *-гнути (се)* и *гибати (се)*, *гинути* и *губити (се)*, као и лексеме и придеви с именском основом *губ-*.

6. Највећа је лексичка породица глагола *ганути (се)* / *-гнути (се)* и *гибати (се)* који су међусобно чврсто повезани. Основно значење ове лексичке породице — «савијати (се)» — уједно је изворно значење целог етимолошког гнезда; важно место у семантичкој структури има и секундарно значење «покретати (се)», иначе нарочито добро потврђено на западу с.-х. језичке територије. Лексеме мотивисане основним значењем имају широк референцијални опсег који обухвата људе и живи свет уопште, артефакте (нпр. из кулинарства, качарског заната, риболова) и реалије из природе (нпр. тополошке и геолошке објекте), као и апстрактне појмове из геометрије и физике.

7. Лексичка породица с именском основом *губ-*, за разлику од осталих које се овде разматрају, нема доминантну лексему и у њој централно место имају именице и придеви. Што се придева тиче, они су творбено-семантички једнообразни: то су сложенице с основом *губ-* у другом делу и мултипликативним значењем (нпр. *двогуб*, *многогуб*). Указано је на с.-х. лексеме које би могле одражавати прасл. именицу **guba* за коју прасл. речници не бележе с.-х. континуанте.

8. Као ознака «лоше смрти» глагол *гинути* заједно с дериватима спада у културно врло важну лексику, те је стога примењен етнолингвистички приступ помоћу којег је установљено да су различите врсте смрти које су обележене као «лоше» употребом лексема из разматране лексичке породице врло често на исти начин маркиране и другим типовима културних кодова (акционим — начином сахране који одступа од уобичајеног и кодом веровања — веровањима у демонска бића чији се настанак повезује с околностима «лоше смрти»), што је последица структурне изоморфности семиотичких система традиционалне словенске културе. Разматране лексеме се такође односе и на друге видове

деструктивних појава које прате људску егзистенцију, а значење нестанка и пропасти протеже се и на животиње и биљке, па и на ентитете из области апстрактног.

8.1. Старина и ареал потврда са значењем «бити украден» упућују на помисао да се у саставу дате лексичке породице налази термин из старог обичајног права, али то за сада остаје у домену хипотезе чија потврда захтева додатна истраживања.

9. За глагол *губити* (*се*), који је носилац последње лексичке породице разматране у раду, карактеристично је да је секундарно значење «губити» временом постало доминантно, док су поједини префигирани облици добро сачували изворна каузативна значења «убити; упропастити». У значењу «(из)губити» укрштају се перцептивно-сазнајна и посесивна компонента, а концепт посесије је нарочито битан зато што су многи типови посесивних односа присутни као пресупозиција у овом семантичком садржају — све што се губи морало се (најчешће) претходно, на неки начин, имати.

10. Резултати истраживања наћи ће непосредну примену у изради *Етимолошког речника српског језика* који издају Институт за српски језик и САНУ.

8. Оцена начина на који су представљени резултати истраживања

Овај рад је у целости одговорио циљевима и задацима који су пред њега били постављени. Прикупљен је исцрпан и репрезентативан корпус континуаната прасл. основа *gъb-, *gyb-, *gub- у српском језику и спроведена је детаљна и свестрана анализа тога корпуса, тј. творбено-семантичка анализа сакупљене грађе, установљени су основни деривациони типови, мотивација и типологија семантичког развоја итд. Анализирана лексика је сагледана у ширем словенском контексту и етимолошки је разјашњена њихова прасловенска структура и семантика.

Дато истраживање представља драгоцен допринос етимолошко-лексикографској обради разматране лексике, а његови ће резултати наћи примену приликом организације грађе речничких одредница, хронолошке стратификације лексема, разматрања њихових творбених и семантичких карактеристика и тумачења порекла етимолошки још увек нерасветљених речи.

Одличном утиску који оставља ова дисертација доприноси и примена нових научних метода из области когнитивне лингвистике. Они сведоче о широкој обавештености саме кандидаткиње и о њеној способности да поменути тему обради применом интердисциплинарног приступа.

9. Предлог

На основу свега изложеног, сматрамо да рад Марије Вучковић под називом *Континуанте прасловенских основа *gъb-, *gyb-, *gub- у српском језику* представља драгоцен допринос не само за србистику него и за славистику уопште и зато предлажемо Наставно-научном већу Филолошког факултета да ову докторску дисертацију прихвати, а кандидаткињи одобри приступ усменој одбрани рада.

У Београду, 24. маја 2013. године

Комисија:

академик Александар Лома

др Рајна Драгићевић, редовни професор

др Вања Станишић, ванредни професор